

A retrospektív sajtóbibliográfia – ma

A Magyar Tudományos Akadémia Művelődéstörténeti Bizottsága által az Országos Széchényi Könyvtárban 2004. december 10-én rendezett sajtótörténeti konferencia egy hosszabb folyamat állomásaként egyben nyitánya volt az azóta – részben akadémiai kutatócsoport, részben a könyvtár szervezeti keretein belül – megindult sajtótörténeti kutatásoknak, illetve a teljes hazai sajtó retrospektív bibliográfiai feltárását célzó munkálatoknak, amelyekkel kapcsolatban az érintett munkaközösségek 2010. május 17-én, valamint július 8-án tartották bemutatkozó rendezvényeiket Műhelybeszélgetések I., illetve II. címmel az OSZK szakmai közönsége előtt.*

A második *Műhelybeszélgetések* keretében a Sajtótörténeti Osztály részéről a retrospektív sajtóbibliográfia tervezésének szempontjai, kérdésfelvetések, problémák regisztrálása és a már felmutatható eredmények hangzottak el, kerültek bemutatásra.

Kiinduló tézis, hogy a megvalósítására vonatkozó jelenlegi elképzelés a sajtóbibliográfiát nem pusztán egy – akár az irodalomtörténet, akár a történettudomány szempontjaiból kiinduló, azoknak megfelelő – segédtudománynak tekinti, hanem egy olyan sajátos könyvtári területnek, amely több szempontból is kettős helyzetben van: sajtótörténeti kutatásokat kíván kiszolgálni, sőt napjainkban létét, „újjászületését” is ezen kutatások katalizáló hatásának köszönheti; ugyanakkor el kíván szakadni a társadalomtudományi meghatározottságtól, és mint a könyvtárszakma önálló részterülete, saját szempontrendszer mentén kíván építkezni. Helyzete azonban ebben az értelemben is kettős, mert hazai viszonylatban valójában nem jött létre az a könyvtártudományi környezet, amelybe szándéka szerint beleilleszkedni kíván. Ebből adódóan mindenekelőtt saját önleírását kell megalkotnia, mégpedig úgy, hogy egyszerre kínáljon érvényes megoldásokat a sajtótörténet kutatóinak igényeire, ugyanakkor újdonságának és korszerűségének felhajtóerejével a hazai könyvtárügy „húzóágazatává” válva meghonosítsa a nemzetközi viszonylatban ma meghatározó elméleti, módszertani és informatikai eredményeket.

Az önmeghatározás formája azonban nemcsak a biztos válaszok deklarációja lehet, hanem a kérdések, problémák felvetése, megfogalmazása is. A rendezvény szervezőelve a sajtóbibliográfia mai megvalósítása közben megkerülhetetlen, különböző elméleti, módszertani, dokumentumtipológiai kérdésfelvetések – és nem utolsósorban az ezek jegyében működő bibliográfiai gyakorlattól várható eredmények – többszólamú megszólaltatása volt.

Vass Johanna bevezető előadása ennek a hagyományteremtő és hagyományváltó szándéknak az alaphangján szólalt meg, kitérve a tervezés legfontosabbnak tar-

---

* Az elhangzott előadások teljes terjedelmükben olvashatók lesznek a Könyvtári Figyelő következő számai egyikében. – *A szerk.*

tott szempontjai közül elsősorban azokra, amelyek nagymértékben befolyásolják a vállalkozás időtállóságát és hosszú távú, eredményes felhasználhatóságát. Ennek egyik jellemző megnyilvánulása, hogy a tervezés nem az adattartalom meghatározásánál kezdődik, hanem az olyan kérdések eldöntésénél, mint az adatszereszabvány megválasztása, új információtechnológiai eljárások, pl. az XML és lehetőségei, valamint az érvényes könyvtári dokumentumleírási szabványok előírásainak alkalmazása, szem előtt tartva a könyvtári, informatikai területen napjainkban jellemző paradigmaváltások gyors egymásutánját, amely kikényszeríti az újabb és újabb rendszerekre való áttérést. Márpedig ez utóbbi csak úgy végezhető el zökkenőmentesen, ha az adatbázis szerkezetében és tartalmában kompatibilis az öt körülvevő egyéb könyvtári projektekkel. Adatbázisunk úgy kíván teljes adatsort nyújtani az időszaki kiadványokról – szemben a jelenleg elektronikusan elérhető, csak az induló, illetve megszűnt számról készült katalógustételekkel –, hogy azok esetenként terjedelmes változó adatait és vonatkozó megjegyzéseit áttekinthetően megjelenített, szabványosan strukturált adatszerkezetben tárolja. Egy hazai, szabványos könyvtári adatbázisban megvalósuló bibliográfia jelenleg a HUNMARC, illetve a MARC21 adatsere-formátum közül választhat. A sajtóbibliográfiai adatbázis tervezése során azért döntöttünk a MARC21 adatszereszabvány mellett, mivel ez az időszaki kiadványok leírásához biztosítja a monografikus leírás kereteit túllépő formákat, és az időszaki kiadvány megváltozott adatait nem megjegyzésbe utalja, hanem mezőismétlődések révén integrálja a MARC szerkezetbe. A MARC21 szabvány fejlesztési dokumentumai között is figyelemre méltó a megjelenés adatainak vezetésére szolgáló mező ismételtétől való elterjesztés indoklása, amely többek közt kiemeli, hogy ez a megoldás biztosítja az adatokhoz való stabil hozzáférést a gépi összehasonlítás, duplumszűrés és a közös katalógusok együttes használata során¹. Vagy másképpen fogalmazva, ha a megjelenési adatok csak egy általános megjegyzés mezőben vannak rögzítve, ez nem teszi lehetővé a megbízható megtalálást, azonosítást. Márpedig tudjuk, a HUNMARC szabvány használata éppen ezekkel a problémákkal szembesítene bennünket.

Az adatszereszabvány megválasztása mellett a másik kulcsfontosságú kérdés a leírási szabvány alkalmazása. Talán kevéssé vagyunk annak tudatában, hogy az alkalmazott szabvány, szabályzat mennyire meghatározza nemcsak az adatok írásmódját, hanem a szemlélet eredményeképpen a születendő adatsort is. Sajátos helyzet a magyarországi könyvtárügyben, hogy mivel az elmúlt negyven évben az *időszaki kiadványokkal kapcsolatban* a retrospektív, egyszerűsített *teljes adatsor felvételére kiterjedő feldolgozás* csak nyomtatott formában, illetve az Országos Széchényi Könyvtár szolgálati cédulakatalógusában valósult meg, a hazai könyvtári szakma – a gépesítés, az adatbázisokban folyó feldolgozásra való átállás kihagyásával – nem volt rákényszerítve azoknak az elméleti és módszertani eredményeknek az átvételére, amelyeken a periodikumok feldolgozásával kapcsolatos, jelenlegi nemzetközi gyakorlat alapul.

Egy retrospektív sajtóbibliográfia eredményei – az azonos szabványok mentén (a kétségkívül azonosíthatóság érdekében) felvett adatok mellett – ugyanakkor olyan aktuális könyvtári projektek számára is hasznosíthatók lesznek, mint a lelőhelyjegyzék kialakítása és a különböző digitalizálási projektek. Ha minden könyvtár bejelenti is teljes állományát egy-egy címből, kell hogy legyen egy olyan referenz értékű nyilvántartás, amely hitelt érdemlő adatot közöl arról, vajon a bejelen-

tett állományok lefedik-e a kiadvány teljességét. Sőt, a bibliográfia nemcsak részegységek hiányát és az azok utáni szükséges nyomozást indukálhatja, de fontos adatokat hordozó borítólapok, egyéb „tartozékok” esetleges valamikori meglétét, netán jelenkori hiányát is fel tudja deríteni. Az pedig belátható, hogy egy-egy kiadvány digitalizálását akkor érdemes tervbe venni és megkezdeni, amikor biztosan állíthatjuk, hogy információkkal rendelkezünk a kiadvány teljességéről (hiánytalanságáról) és hollétéről.

Az osztály munkatársai erre az alapszólamra harmonizáltak előadásaikban, a téma egy-egy kiragadott, de jellemző és – mondhatni – eddig nem tárgyalt vonatkozásának megszólaltatásával. Az egyéb könyvtári adatbázisokhoz való tartalmi-szerkezeti illeszkedés követelménye óhatatlanul felveti az évkönyvek periodikumként való kezelésének, illetve sajtóbibliográfiai gyűjtőkörbe tartozásának kérdését. *Perjámosi Sándor* érvelésében bemutatta az időszaki kiadványok fogalmával, illetve a könyvtárak periodikumokra vonatkozó állománykezelési gyakorlatával kapcsolatban történetileg megfigyelhető expanzív tendenciákat, valamint ezen túlmenően a kurrens periodikabibliográfia évkönyveket is feldolgozó gyakorlatát; ezzel is alátámasztva, hogy a gyűjtőkörrel kapcsolatos fogalombővülés egy hosszabb könyvtárügyi folyamatba illeszthető probléma. A leírási szabványok alkalmazásának szükségességét bizonyította implicit módon *Turai Hilda*, aki a „címbe-hasonlítási munka” tapasztalatairól számolt be. Közben feladataink között kiemelt helyen szerepel, hogy keressünk olyan címeket, kiadványokat az eddig nyomtatásban megjelent sajtóbibliográfiákból, amelyekkel bővíteni lehetne a rendelkezésre álló címanyagot, szembesülnünk kellett azzal a ténnyel, hogy a különböző források ugyanazt a kiadványt eltérőképpen közelítik meg, írják le. A feladat sikeres megoldása érdekében számot kell vetni azzal, milyen mértékben vehetünk át más forrásból származó adatokat, amikor eddigi behasonlítási munkánk azt mutatja, hogy sokszor egy-egy cím megtalálása, vagy azonosítása is gondot okoz. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy rendkívül kedvező helyzetben vagyunk, mivel a rendelkezésre álló és bővíthető címanyag – amely természetesen az OSZK katalógusa – tekintetében megtörtént a retrokonverzió, és adatbázisrekordokból tudunk kiindulni, azonban az azonos, vagy vélhetőleg azonos kiadványokról készült leírások eltéréseit végső soron csak az autopszia és az egységes adatfelvétel tisztázhatja. Ez még akkor is igaz, ha hozzátesszük, hogy az OSZK periodikakatalógusának retrokonverziója során, az adatbázisrekordok létrehozásakor alkalmazták az egyébként nem ilyen szemlélettel készült cédulakatalógus-anyagon a szabványok előírásait. Az észlelt eltérések között az egyik sarkalatos kérdés a kiadvány határainak kijelölése. Nem egy esetben fordul elő, hogy a korábbi címléírási gyakorlat egy „kiadványnak”, egy „bibliográfiai tételnek” írta le azt, amit ma adatbázisban több tételben, előbb-utóbb kapcsolatokkal fejezünk ki. Márpedig az adatbázisok közti átjárhatóság és adatcsere szempontjai megkövetelik, hogy ezt a kérdést azonos módon ítéljük meg, erre pedig alapot az érvényes könyvtári szabványok adnak.

Hogy mégis mit kínálhat adatbázisunk a sajtótörténet kutatói számára? Az eddig tárgyalt kérdések aligha állnak szoros összefüggésben a felvezetésben hivatkozott, katalizáló hatású kutatói igényekkel. Az említett, 2004. évi konferencián elhangzottak alapján egy megbízható bibliográfiára van szükség, hiszen „*a sajtótörténeti összefoglaló megjelent három vaskos kötetéből [...] esetenként éppen a legfontosabb adatok hiányoznak, vagy bújnak meg szinte fellelhetetlenül a hossza-*

*dalmas fejtegetések dzsungelében*². Munkánk végső célja éppen ez: a bibliográfiai rekordok számának bővülése, az adatok egyértelművé és világossá tétele révén lehetővé tenni az eddigi hiányos feldolgozásokból, az eredeti médium nehéz hozzáférhetőségéből adódó sajtótörténeti sztereotípiák cáfolását, az esetenkénti tévedések, bizonytalanságok megválaszolását. Mint a harmóniakra épülő dallam szólalt meg *Kürti Afrodité* előadásában azoknak az eredményeknek a bemutatása, amelyek például a *Neues Ungarisches Magazin* megszűnési évével kapcsolatos, közel két évszázados bibliográfiai bizonytalanságot tisztázzák; vagy más esetben – *Wegweiser und Anzeigblatt im Gebiete der Literatur, Kunst, der Industrie und des Handels* – a kézbevételeddig nem regisztrált további lapszámok meglétére derített fényt.

Ha retrospektív sajtóbibliográfiáról szólunk, nem illik említetlenül hagyni a jeles elődöket, akik ezen a területen előttünk tevékenykedtek. Figyelmeztető azonban, hogy a XX. századi intézményes kezdeményezések a megfelelő háttér és támogatás ellenére sem nyertek befejezést, ez pedig az elvégzendő feladat nagyságára, szerteágazó voltára és forrásigényességére figyelmeztet. Az 1940-es években a *Fitz József* által vezetett Országos Széchényi Könyvtár megindított egy retrospektív sajtóbibliográfiai sorozatot *Magyarország időszaki sajtójának könyvésze* címmel, *Dezsényi Béla* szerkesztésében – amelynek sajnos, csak három kötete jelent meg. Az 1961. évi I. Országos Bibliográfiai Értekezleten ugyancsak Dezsényi Béla bizakodóan szólt a retrospektív sajtóbibliográfia első korszaka (!) feldolgozásának készülségi fokáról, mint amelynek anyaga néhány éven belül megjelenhet³ – ez, mint tudjuk, 1986-ban, illetve 1996-ban következett be, Busa Margit állhatatos munkájának gyümölcseként. 1977/78-ban a retrospektív sajtóbibliográfia kérdése bekerült a *Kulturális és történelmi emlékeink, hagyományaink feltárása, nyilvántartása és kiadása* (TS 4/4) országos, akadémiai kutatási főirányba, amely feladat elvégzéséhez az OSZK-ban megindult, a periodikaállományra vonatkozó rekatalogizálási munkálatok adták a szakmai háttérret. Mindezek ellenére 1990-ben, a II. Országos Bibliográfiai Értekezleten Ferenczy Endréné retrospektív bibliográfiai helyzetünket ismertető összegzése – az eredményeket méltató szavak ellenére is – a sajtóbibliográfiát egyértelmű hiányként volt kénytelen regisztrálni.⁴ Ez egyrészt arra figyelmeztet, hogy csak a nemzeti könyvtárnak a sajtóbibliográfia ügyét felvállaló szilárd elhatározása garantálhatja a további eredmények elérését és felmutatását; másrészt új, optimális megoldási javaslatok keresésére sarkallhat. Napjaink vezető témái közé tartoznak a könyvtárak közti feladatmegosztás, a hálózaton végzett közös munka stb. Egyértelműnek látszik, hogy az Országos Széchényi Könyvtár – nemcsak forrásainak korlátozott volta, de állományának tényszerű hiányai miatt is – nem képes egyedül sikerre vinni ezt a régóta hiányolt vállalkozást, szükség van országos szinten, távlatilag a határon túli könyvtárak bevonásával a szakmai együttműködés megszervezésére. A nemzetközi szinten erre is találhatunk megfelelő példát: a korábban említett MARC21 fejlesztés előterjesztője egy olyan amerikai online közös katalogizálási program – a CONSER, Cooperative Online Serials Program – volt, amelynek szakmai tapasztalataiból, eredményeiből a retrospektív sajtóbibliográfia megvalósítása közben minden bizonnyal sokat hasznosíthatunk majd. Példaként említhető a CONSER-nek a szabványosításban betöltött szerepe: javaslatokat dolgoztak ki az időszaki kiadványok által felvetett leírás problémák megoldására, és azokat hatékonyan képviselték az AACR

(Anglo-American Cataloguing Rules) átdolgozása, illetve, ahogy az előbbiekben láttuk, az adatcsereszabvány fejlesztése során. Nyilván ennek is köszönhető, hogy a CONSER meghatározó személyei közül nem egy – mint Jean Hirons – jelentős, a tárgyalat dokumentumtípust érintő elemzések és elméleti-gyakorlati írások szerzői. Bár a magyarországi retrospektív sajtóbibliográfia mindig is elsősorban társadalomtudományi meghatározottságú volt, a jelenlegi helyzet kivételes lehetőség, hogy az időszaki kiadványokkal kapcsolatos átfogó feldolgozási folyamat eredményeként a könyvtártudomány is profitáljon tevékenységünkéből. Továbbá nem győzzük hangsúlyozni, hogy a CONSER egy online közös katalogizálási program. A modell által sugallt közösségi munka több mint követendő, ebből a szempontból is hasznos lesz tanulmányozni a CONSER által szervezett katalogizálási tréningek (Serials Cataloging Cooperative Training Program) dokumentumait.

Végül nem hagyható említés nélkül, hogy adatbázisunkat, tervezett szolgáltatásainkat, egyáltalán a retrospektív sajtóbibliográfia egészét a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* részeként képzeljük el. A most felvetett kérdések között is vannak olyanok – évkör, dokumentumtipológia –, amelyekben az MNB rendszerét építő szerkesztőségek felelős vezetőinek kell együttesen állást foglalniuk, és a döntéseknek megfelelően megtervezni a fejlesztés alatt álló nemzeti bibliográfiai honlap szolgáltatásait.

A „fiatal” sajtótörténeti osztály tehát ezekkel az önmaga iránt támasztott elvárásokkal lépett a mesterek közössége elé: a teljes retrospektív sajtóbibliográfia megvalósításán túl és a kutatói szempontok, igények figyelembevételével mellett hangsúlyos cél, hogy szerkezetükben más könyvtári projektek számára is felhasználható, tartalmukban pedig referenciaértékű adatokat állítsanak elő; valamint azal a nem titkolt szándékkal, hogy – szakirodalmi publikációkban, szabályzatokban megtestesülő – új könyvtártudományi eredményeket alapozzanak meg. A különböző tárgyterületek szólamaiban ha még nem is a „mestermű” szólalt meg, de bízunk benne, hogy az új hangzásvilág nem egy „fércműnek” kijáró elutasítással találkozik majd.

Összefoglalva az eddigieket: ha végre megvalósulna az adattartalmában teljes retrospektív magyar sajtóbibliográfiai adatbázis, az a társadalomtudományok által várva várt kutatási alapokon túl a könyvtártudomány és a kapcsolódó könyvtári gyakorlat számára is jelentős fejlődést eredményezne. A siker záloga pedig: érvényes könyvtári leírási szabályok, kellően rugalmas adatsere-formátum, autopszia és a szakemberek együttműködése.

JEGYZETEK

- 1 „The presence of stable data is critical for machine matching, duplicate detection, and union listing in shared catalogs.” [...] „The publishing statement is particularly important for resources that change over time. The earliest place and publisher is important both for resource identification and for record identification because other data in records for continuing resources including the title is subject to change.” [...] „At present, current place and publisher for serials and multiparts are provided only in unstructured notes, making display and retrieval of current publishing information problematic at best [...] because [...] current publish-

er information cannot be reliably retrieved from general 500 notes.” MARC Proposals. Proposal No. 2001-04: Making field 260 repeatable. <http://www.loc.gov/marc/marbi/2001/2001-04.html> [2011. január 12.]

- 2 Szajbély Mihály: A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról. = Médiakutató. 2005, tavasz. 77. p.
- 3 Dezsényi Béla: A nemzeti bibliográfia és a periodikák. In: Országos Bibliográfiai Munkaértekezlet. Gödöllő, 1961. szept. 18–20. [3. köt.] 2. p. [A harmadik kötetben az egyes közlemények újrakezdődő oldalszámozással.]
- 4 Vö. Ferenczy Endréné: Az általános nemzeti retrospektív bibliográfia : eredmények, feladatok, módszerek. = Könyvtári Figyelő, 1990. 5–6. szám 453–464. p.

Vass Johanna

A korszak-bibliográfiák művelődéstörténeti értékei

*„Nem ismerek könnyedebb, vonzóbb, kedvesebb
olvasmányt, mint egy katalógus.”*

(Anatole France)

„Egy jó bibliográfia lehet nagyon érdekes olvasmány” – mondta nekem Gazda István több mint tíz évvel ezelőtt (Anatole France híres mondására asszociálva). Akkoriban még magamban megmosolyogtam, majd pár év múlva – neki köszönhetően – már én is bibliográfiákat gyártottam, merthogy *„a bibliográfia olvasásánál csak egy érdekesebb dolog van – mondta ő, – a bibliográfiák készítése.”*

Azonban maradjunk az olvasásánál. Mely lehet tudatos, kutató jellegű, de lehet csak úgy mélylázva lapozgató, hátha valami érdekesség tűnik a szemünkbe. Számos bibliográfiára illik ez a mondás, azonban művelődéstörténeti tekintetben érdemes jobban szemügyre vennünk az ún. korszak-bibliográfiákat, amelyek egy-egy lezárt időszakon belül, valamely szempontok szerint rész vagy egész területeket kívánnak bemutatni. Ezek lehetnek egy szakma történetéé vagy egy tudományágé, egy személy munkásságának a korszaka, lehet könyvészeti, sajtóbibliográfia stb.

A művelődéstörténeti értékük több oldalról is megfogható, azonban itt most a benne leírtak alapján, elsősorban azokra alapozva kívánom bemutatni, hogy egy ilyen bibliográfia valóban nemcsak a száraz és szürke tudományosság mutatója lehet, de más megközelítésekben túlmutat önmagán, más, tágabb körű értéket is hordoz.

Az alábbiakban egyetlen bibliográfiából szemezgetek, és mutatok be belőle néhány könnyen kiolvasható művelődéstörténeti adatot, történetet – azzal a tudattal, hogy más hasonló feldolgozások is képesek hasonló értékeket és összefüggéseket felmutatni. Nemrégiben jelent meg Ferenczyné Wendelin Lídia szerkesztésében és sokak évtizedes munkásságának gyümölcseként egy sajtótörténeti bibliográfia, *A magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1921–1944,*¹ amely egy

---

1 A magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1921–1944. I–III. köt. Összeáll.: Ferenczyné Wendelin Lídia. Bp., 2010. OSZK.